

מהי נאורות? דומה כי בבואנו לבחון את יחסו של פוקו לנאורות, חובה עלינו ראשית לדון בשאלה נאורות זו מהי. אך כפי שנראה, גם הנאורות עצמה, בידי של פוקו, פושטת ולובשת צורות חדשות. האם היא תקופה? האם ציווי, חובה? פוקו, לאורכה ולרוחבה של הגותו, עוסק בנאורות, בהגדרתה מחדש ובהשפעתה על אופן החיים בהווה. אפשר אמנם לדחות או לקבל את הגדרתו של פוקו אודות הפילוסופיה המודרנית כזו "המנסה לענות על השאלה שנשאלה בפזיזות כה רבה כבר לפני מאתיים שנה: הנאורות מהי?" (פוקו 1997: 80), אך נראה כי הגדרה זו מאפיינת היטב את הגותו שלו.

פוקו ממצב עצמו כממשיך דרכה של הביקורת המאוחרת של הנאורות. זו, הינה מפוקחת יותר מאחותה המוקדמת, הרומנטית, אך גם נבנית על גביה. מרקס, ניטשה היידגר וובר, שהיו להוגים מרכזיים בביקורת מאוחרת זו, הם גם מקורות הגותו במידה רבה של פוקו. אך דומה כי פוקו הולך צעד נוסף, בפיכוחו, במה שניתן לכנות "ביקורת מבפנים", מהלך שננסה להנהיר במאמר זה.

שיגעון והתפכחות

את הגדרתו השלמה של פוקו לנאורות, הוא שוטח בפנינו רק באחרון מאמריו – "הנאורות מהי?". אך ביקורתו לזו, אם נבחן אותה בצורה רחבה יותר – כתקופה בהיסטוריה של אירופה – נפרסת בצורה חדה כבר בספרו המוקדם תולדות השיגעון בעידן התבונה (1961). פוקו מתגלה בספר זה כמבקר חריף של הנאורות, או על כל פנים של "עידן התבונה" ושל המדע. אלו, עולים מתוך ספרו, כמי שגדעו את דו-השיח המתמשך בין התבונה ובין השיגעון, ובכך גם בין החברה ומשוגעיה (פוקו 1986: 8). פוקו, בכתב תביעה נגד הנאורות, מבקש לכתוב את ה"ארכיאולוגיה של אותה שתיקה" (שם). עידן התבונה, מוצג – דרך נציגיו הבולטים: המדע ואיש המדע – כזה האחראי להשתקתו, לכליאתו ולבידודם של המשוגע ושגעונו מן השיח, מן החברה, ואף מעצמם, על ידי הנטורליזאציה של השיגעון (שם: 51).

בביקורת זו, כפי שהוא עצמו מתבטא בפתחו של הספר, יוצא פוקו נגד רעיון הקידמה הליניארית שתקופת הנאורות מתהדרת בה (שם: 9), אותה "טלאולוגיה של האמת", המנתחת לאחור את העולם ומציגה את ההווה כ"טוב מכל העולמות האפשריים". תמה זו תלווה את כתיבתו של פוקו גם בהמשך כתיבתו, גם אם בשינוי צורה ומשמעות. פוקו טוען כי לצד ההתקדמות שמביאה עמה התקופה היא מביאה גם סבל ודיכוי חדש. זו הדיאלקטיקה העדינה שכל כך מאפיינת את פוקו – כל כוח מביא עמו התנגדות, וגם ל"קידמה" יש את אותם צדדים אפלים הגלומים בה.

את ההתנגדות לרעיון הלינארי של הקידמה, ימשיך פוקו לבטא גם בהמשך, ואפשר שיתמודד עמו גם בצורות גלויות פחות. כך למשל, חלוקה מחודשת של תקופות ה"עת החדשה", מגיעה לשלמות בספרו המלים והדברים, כאשר הנרטיב של המודרנה הבנויה, שלב אחר שלב, על יסודות ראשית ה"שחרור" של הרנסאנס, מתפרק לחלוקה ארכיאולוגית, שכבתית, גלית ולא המשכית, של תקופות שונות ומנוגדות במובנים רבים (Foucault 2002: xxiv).

נישא על המתודה הארכיאולוגית, מציג פוקו תמה שהינה קלאסית במסגרת האמורה של ביקורת הנאורות – הוא מציג כאלטרנטיבה, את אותו הרגע שלפני ההשתקה, כתיאורו של עולם שאבד בשל עליית התבונה, אך גם כאפשרות לחזרה. ואת האפשרות הזו, את החזרה של השיגעון אל השיח, פוקו מבקש גם לחגוג בספרו. הוא רואה באמנות, וביצירה במובן רחב יותר, מרחב שבו השיגעון עודנו

אפשרי, והוא מבקש לשוב ולבטא אותו ולהושיעו מהשתקתו. 'סוף-דבר' הספר, על כן, עסוק בתיאור של עולם היצירה, ובהתמקדות בין השאר בדמויותיהם של ניטשה וואן-גוך, כמשוגעים-יוצרים העשויים לאפשר את חזרתו של השיגעון אלי שיה (שם : 212).

אך דומה כי התזה המוצגת של פוקו, זו שהכתרונה כ"ביקורת נאורות קלאסית", המצרה על אותו עולם שאבד בשל רודנות הנאורות, איננה מאפיינת, לפחות לא בצורתה הפשוטה, את גישתו ברבות הימים. בתווך, בין תזה זו לאלו המאוחרות, מצוי בין השאר, מאמר הביקורת של דרידה על ספרו של פוקו (שנישא, ראשית, כהרצאה בה נכח פוקו בראשית שנות ה-60). בין שאר השגותיו, דרידה טוען כי פוקו נופל בפח של עצמו ומתגלה כמי שמדברר אף הוא את המשוגע המושק בשם התבונה (Derrida 1978: 34). בנוסף, דרידה המבקר את חיפוש ה"נאיבי" של פוקו אחר השיגעון "שלעצמו", זה שאפשר לגלותו כאשר מקלפים את שכבות השיח הנאור (ibid: 33-34), מאיר פן נוסף משמעותי לענייננו. ולבסוף, לפי דרידה, את הבחינה של הנושא יש לעשות לאור "היסטוריית עומק" ארוכה הרבה יותר, זו המתחילה, לפחות, ביוון (ibid: 39). בכך, עושה דרידה שימוש מרכזי במושג ה-geschichte היונק מהגותו של מרטין היידגר שהשפיעה עמוקות הן על פוקו והן על דרידה.

גם אם פוקו ילך בדרך התפכחות זו ממניעיו הוא, שלוש הביקורות של דרידה, ילוו את כתיבתו של פוקו בהמשך הגותו. הרעיון המשמעותי ביותר העולה מתוך שלוש הביקורות יחד, הוא חוסר היכולת להימלט מלפיתתה של הנאורות ושל התבונה המייצגת אותה. וכך, חוסר היכולת לצאת ולהתבונן מבחוץ (רעיון שפוקו עצמו יבקש לפרק בספרו *The Order of Things*), וחוסר האפשרות לדלות אלטרנטיבה חיצונית, גם אם כרונולוגית, שתחליף אותה, יהיו למהלך העדין שפוקו ינסה להמשיך ולשרטט. מכל מקום, הקו של ביקורת הנאורות מתוך חשיפת עוולות הנאורות, מתוך הניסיון להאיר את המובן מאיליו באור קונטינגנטי, יוסיף ללוות את הפרויקט הפוקואני.

חירות ושליטה

החירות והאוטונומיה של היחיד, ועמן גישות הומאניות לזכויות האדם על גופו, הן מאבני היסוד של הנאורות, אם כתיאור של תקופה, ועל אחת כמה וכמה כביטוייה של גישה. פוקו, שנראה כמי שחפץ בחירות וב'אנושיות', גם אם מסוג שונה כפי שעוד יידון, מבקש לחשוף בעבודתו, בין השאר בספר *Discipline & Punish*, את מנגנוני השליטה שמתלווים לחירות ולהומאניות הנחגגת בראש חוצות. אמנם, פוקו נזהר מלטעון ליחס סיבתי ישיר, אך התיאור מכיל בתוכו את האפשרות הבולטת כי לא החירות וההומאניות הן שהובילו לשינויים במנגנוני השליטה, אלא דווקא התייעלות השליטה היא שמאפשרת (מצג? שווא?) של אלו.

תמונה מרכזית בה מתרכז פוקו, שתהיה לסמל מפתח של הרעיון כולו, היא זו של הפנאופטיקון, אותו מבנה גיאומטרי שהגה הפילוסוף האנגלי ג'רמי בנתהם, שנועד לשכלל את הפיקוח והשליטה באסירים. זהו מבנה המאפשר ליחיד לשלוט במבטו האנונימי על אסירים רבים. כוח זה, הרואה ואינו נראה, המשתית את כוחו על יכולתו לראות, על ה"מיכון" של יכולת הצפייה, הוא בעיני פוקו דגם לשליטה המתחדשת בעידן המודרני. הפנאופטיקון איננו רק דגם יעיל לבית הסוהר. פוקו מציב דגם זה כרעיון המפתח של השליטה בהמונים בעידן המודרני, כפרדיגמה של המוסד המודרני (מבית הספר ועד לבית החולים), ושל המשטר המודרני כולו (Foucault 1984: 213). מהלך דומה מייחס פוקו (בספר *The Birth of the Clinic*) גם למבטו של הרופא על גופו של הפצינט, המכונן את כוחו של הרופא והרפואה.

ושבו, כפי שפוקו טוען ביחס לגישה ה"הומאנית" של החברה למשוגעים במאמציה לדאוג להם ולשקמם, גם כאן, מה שמוצג כווקטור ברור של קידמה ואנושיות, איננו בהכרח כן. לדידו, "הינאורות", שגילתה את החירות, המציאה גם את המשמעת" (ibid: 211). וכך, ההיבט המרכזי ביותר של מנגנון השליטה החדש שמתהווה לעינינו ב-*Discipline & Punish*, הוא העובדה שהפרט הוא זה ששולט על עצמו, זה הממשמע את עצמו, לנוכח אותו מבט אנונימי סוקר-כל (ibid: 209). לפי פוקו, שיטה זו היא פשוט יעילה הרבה יותר, ולו מן ההיבטים הכלכליים של יישום הכוח.

דומה, כי פוקו עצמו מבקש אף הוא את החירות ואת היחסים האנושיים בין בני האדם. עם זאת, הוא טוען, כפי שעולה מן התיאור דלעיל, כי המודרניות לא בהכרח מייצרת ווקטור לינארי של התקדמות ומימוש החירות. להפך – בעוד ששליטה המבוססת על ביטויי ענישה גלויים, כמו זו המתוארת בתחילת *Discipline & Punish* (Foucault 1991: 3), המאפיינת את השליטה הקודמת לעידן הנאורות, מאפשרת חירות מסויימת של הפרט מול השלטון (בייחוד באותם מרחבים המרוחקים ממוקדי הכוח), השליטה באמצעות אותו מבט-רואה-ואינו-נראה מביאה להפנמת השליטה בתוך גופם של הנשלטים ומייצרת חוק חודר כל המתערב בכל נימי חייו של האדם. וכך, מבקש פוקו להביא אותנו, גם ללא שיפוטיות ברורה, אלי ההכרה כי אפשר שהחירות המובנת לנו כל כך מאליה, היא עצמה חלק ממנגנון השליטה, וכי שומה על מבקשי החירות להוסיף ולבקשה.

הסרת הקסם מן הייצוג?

פוקו מבקש אמנם לצייר עולם אחד זה של ה"יש" לבדו (פוקו 1997: 94-95), אך עולם אחד זה נבנה על בסיסם צמתים מסוימים, המרכזיים שבהם יהיו – תמונת הידע, תפישת האדם והיחס בין השפה והעולם. לעיסוק בגנאולוגיה של יחסים אלו, כפי שהם ממשיכים להאיר גם את המאה ה-20 (לפחות) מקדיש פוקו את ספרו *The Order of Things*. פוקו מבחין בשלוש תקופות עיקריות בתולדות ה"עת החדשה", השונות מאוד ביחסי הייצוג שלהם. הוא מזהה את הרנסנס כתקופה של ייצוג מתוך משמעות, הדהוד, והארה הדדית של האדם השפה והעולם. התקופה הקלאסית (מאה 17-18), לעומת זאת, מתאפיינת בייצוג מתוך נקודת מבט חיצונית, והחיפוש שוב איננו זה של רמזי המשמעות, אלא של הסדר האובייקטיבי והמבנה, הסטרוקטורה. מתוך כך העולם הולך וממוין לקטגוריות שונות, לתחומי ידע שונים, רק האדם נותר מחוץ לקטגוריזציה הזו (Foucault 2002: 64). לבסוף, העידן המודרני, מן המאה ה-19 ואילך, מתבטא בשני כוחות המבטאים במידה רבה את שתי התקופות הקודמות – סטרוקטורליזם נטול משמעות, והרמנויטיקה (המבקשת את המשמעות החברתית-אנושית הניתנת לדברים). האדם הטרינסצנדנטי של המאה ה-17 הופך במאה ה-19 גם לזה המושם תחת חקירת המדע, אם בפריזמת החברה, אם ביחס לשפה ואם ביחס לנפש האדם פנימה (ibid: 367).

מה עמדתו של פוקו ביחס לשאלת יחסי הייצוג האמורה? אפשר שמבעד לאדישות התיאורית של פוקו, שבה וניבטת הביקורת הקלאסית ביחס לנאורות. פוקו מתאר באמפתיה רבה את עולם המשמעות המרובה של הרנסאנס, אך בסלידה הולכת וגוברת את העולמות שיורשים אותו. דומה, כי הוא נתקף באותה נוסטלגיה על עולם המשמעות שאבד, וכי הוא מתאר את הגנאולוגיה של הסרת הקסם מן העולם בצורה רחבה ומדויקת מכל מי שקדם לו. האמנם?

הסובייקט והנאורות

הסובייקט הוא התוצר המובהק ביותר והנישא ביותר של הנאורות. החל בדרישתו של קאנט (ועוד קודם לה) לאוטונומיה, חיצונית ואישית, של הפרט, דרך רעיונות העיצוב העצמי של המאה ה-19, וכן

במרכזיות רעיון היוצר ממקורותיו הרומנטיים. אף שהתנהל שיח אודות ההיסטוריה של גילוי (למשל אצל ספנסר, אצל דירקהיים) הסובייקט עצמו הוא המובן מאיליו של העידן. אל מול ההיסטוריה של גילוי הסובייקט, פוקו מבקש דווקא את הארכיאולוגיה של המצאתו. את עלייתו, מתוך בקשת נפילתו, העלמותו, מעל ההיסטוריה של אירופה והעולם.

מעבר לקונטינגנטיזציה שפוקו מבקש לערוך לסובייקט המדובר, הוא מגלה, באופן יוצא דופן, גם את האגינדה שלו המתנגדת לרעיון זה. כך, למשל, בהקדמתו, לספר *The Order of Thing* (Foucault 2002: xiv) והוא אף מוסיף טוען כי הוא מוצא "קורת רוח" בתובנה כי הסובייקט, האדם המודרני, הוא יצור אך בן מאתיים שנה, וכי ה"קמט" החדש הזה בתוך הידע, יכול להעלם כשם שבא (Ibid: xxv). אך מדוע פוקו מתנגד כל כך לרעיון הסובייקט? התנגדות המצליחה אף להביקע את מחסום האדישות המוכר כל כך שלו עצמו, התנגדות המובילה אותו לעסוק כל כך הרבה בעולמות הסובבים את הסובייקט?

דומה, כי מעבר לכל ההיבטים המקומיים של התנגדותו (התנגדות תבונית למבט הטרנסצנדנטי; התנגדות ליחסי הצריכה הבין-אישיים הנוצרים בגללו; התנגדות לאשליית העיצוב העצמי ואוטונומיית היחיד; התנגדות ל"שקר" שיש בהצגת המחבר המתכונן מכוחו ועוד כהנה וכהנה) פוקו מזהה את הסובייקט כצומת שכל המהפכות העולות לשם "נאורות" מתרחשות סביבו ודרכו (וקרוב לו בעוצמתו, בנו על פי חוק: המחבר, פוקו 2005: 46). כך, המשמעת האמורה, הופכת להיות גופו של הסובייקט, כאמור לעיל; הסובייקט כמקור, לפחות לכאורה, של מערכות הייצוג והקטלוג המגוונות של המדע, ולבסוף גם זה המושם תחת העדשה של אותו מדע עצמו; וכן כבא כוחה של הבורגנות, שמייצרת את פרקטיקות הסובייקט, אלו המכוננות את ייחוד הפרט, באופן ששב ומכונן את כוחו של המעמד. בצורה אחרת ניתן לומר – כל תקופה בהיסטוריה האנושית נבנית ומתכוננת מתוך תמונת האדם שלה (ומכוננת את זו שוב למפרע). בהכרח, התנגדותו (אף אם נאמר שזו תהיה אמביוולנטית) של פוקו לנאורות, תהיה התנגדות לתמונת האדם העולה ממנה, זו המתגלמת בסובייקט.

לשאל מחדש: מהי נאורות?

לאור כל האמור לעיל, המאמר המוזכר – "הנאורות מהי?" – מעלה שאלות נוקבות. האם פוקו זונח לעת קץ את הפרוגרמה של ביקורת הנאורות? האם גם פוקו, כניטשה בזמנו, נע לערוב ימיו ממתן הבכורה ליסוד הדיוניסי, הרומנטי (הולדת הטרגדיה), על עבר הבכירות של האפולוני, הרציונאלי, המואר (כה אמר זרתוסטרא, *Ecce Homo*)? יש מקום נרחב לדיון זה, אעשה זאת בקצרה להלן.

בעיני מאמרו של פוקו הוא מונומנטאלי (זה הרגע שבו אני יוצא מאדישותי התיאורית). הוא כזה מאחר והוא מכיל בתוכו לא רק את התיאור אלא גם את הפרקטיקה המתוארת. הכתיבה מכילה בתוכה, בצורתה, את ההיבטים בהם היא בעצמה דנה. אותה אחדות של צורה ותוכן מתבטאת בהיבטים רבים: הטקסט מכיל בתוכו את אותם המאפיינים שהוא מזהה אצל הדמויות בהם הוא עוסק. מקאנט הוא שואב את דו המשמעות, את הניסיון להתאפיין בכך שהוא "לא תמיד שומר על בהירות למרות קיצורו" (פוקו 1997: 81); הוא מכיל בתוכו גם את התכנים שהוא מזהה במאמר של קאנט – כתיבה של פילוסוף על ההווה ובאמצעותו היא מגדירה את הפרויקט שלו בתוך העיון ההיסטורי והרגע המיוחד (שם: 85); ניתן גם לטעון כי הכתיבה מושפעת מן הרעיונות האימפרסיוניסטיים של בודלייר, בדבר המחבר המשוקע בדברים ועושה מהם יותר מאשר מה שהם.

הכתיבה של פוקו היא במידה רבה אוטוביוגרפית. הוא נותן ביטוי ומתרפרר עם הפרויקט ההגותי כולו (שם: 95); הוא מבהיר את תובנותיו על הרגע שבו הוא מצוי בתוך ההיסטוריה ("זה עשרים שנה", עמ'

93). אך הכתיבה הזו היא גם הגילום הבולט ביותר של מכלול הגותו, עם הביקורת המוזכרת של דרידה. בכמה מובנים, זהו טקסט דה-קונסטרוקטיביסטי – הוא טפילי לטקסט מקור, ולא ניתן להבחין בין העיסוק בטקסט המקור והדיבור של הכותב. הטקסט מממש את התיאור של פוקו ב"מהו מחבר" אודות שיח החזרה למקור, שהוא תמיד פרשנות מחדש שלו (פוקו 2005: 57-53). בכך, הוא מציב את קאנט (וגם את בודלייר, אף שבמידה פחותה) כיוצרים של פרקטיקות שיח שהוא עצמו כבול בהן. מצד שני, הוא במידה רבה גם מציג את עצמו כמחבר "טרנס-שיחי", היוצר שיח חדש.

במרכז דבריו, מציג פוקו את התנגדותו למה שהוא מכנה "הסחטנות ביחס לנאורות". סחטנות זו היא התביעה האם לחבור אל הנאורות, עם כל מה שבתוכה או להיות ממתנגדיה (פוקו 1997: 91-89). דומה שפוקו מתנגד לדיכוטומיה זו משתי סיבות מרכזיות. ראשית, נראה כי פוקו איננו מאמין כי ניתן להתנגד לנאורות ולהימלט ממנה. גם ביקורת הנאורות היא תוצר של פרקטיקת שיח זו. בכך, הוא מפנים בצורה מובהקת את טענותיו דלעיל של דרידה. בשנית, פוקו מתגלה במלוא האמביוולנטיות שלו ביחס לנאורות. הוא איננו מוכן שיורו לו, כבמשפט שלמה: "גזור". מתוך העובדה שהוא מכיר בעצמו ובכל הסובב אותו תוצר מובהק של הנאורות, הוא מבקש לקבל גם את הזכות לפרש אותה, לבקר את רעותיה, אך גם לבחור מתוכה את הטוב, או על כל פנים, מה שלא ניתן בלעדיו.

מתוך מקום זה, מפרש פוקו מחדש את ציווי (להבדיל מתקופת) הנאורות. לא עוד אזירת האומץ להשתמש בשכל כדי לבטא את האמיתות האוניברסאליות-נצחיות, אותה ביקורת לכל דבר שעתיד להיות בעתיד, אלא אזירת אומץ להבין את "האפריורי ההסטורי" – זה המחייב אותנו ונראה כמובן מאיליו היחיד האפשרי. חשיפת הגבול הזה שוב לא תהיה כחשיפת הגבולות ההם, אלא יצירת ההבנה של התנאים שיצר אותנו כפי שהננו, באופן שמאפשר הזדמנויות פעולה חדשות (שם: 93, 96). במילותיו: "האפשרות לא להיות עוד מה שהננו..." (שם: 92). מות-הסובייקט כבר אמרנו?

נראה כי בשיטה שפוקו מבקש להתוות יש שני פנים. פן ביקורתי, זה המבקש להבין את הגבולות המוצבים לפתחינו, ופן מעשי, אודותיו הוא מקמץ במילים. מן המעט שניתן לדלות אודותיו, מצויה הקריאה האמורה לא להיות מי שאנחנו, ו"להמצא בְּסֶפֶר" (שם: 92). לכאורה הקשר בין הביקורת והמעשיות הוא ישיר – הביקורת מסמנת את הגבול, והאדם חורג ממנו. אך נראה כי זו פרשנות פשטנית, נאיבית מדי. דומה, כי התהליך הפוקואני מכיל בתוכו את שני החלקים. הביקורת היא זו היוצרת את ההזדמנות, את ראיית העולם השונה. מאיליו, יפעל האדם אחרת, מאיליו יהיה שונה.

פוקו מכניס את עצמו עם מאמר זה לאותה רשימה ארוכה של הפילוסופיה המודרנית. הוא נבנה מתוך מקורות הנאורות, ולא מבקר אותם בשצף קצף. מתוך פרשנות מחודשת, טפילית במידה רבה, הוא מבקש לעשות שימוש באושיותיה של הנאורות כדי לחרוג ממנה. כדי להמשיך הלאה. הביקורת, הסובייקט, האפריורי, הבגרות – הם כולם מושגים העוברים טרנספורמציה, קונטינגנטיזציה, לתוך תפישת עולם שמבקשת להכיל אותם, אגב פירושם מחדש. אגב מודעות גוברת (ואפשר שכאן מתגנבת לה שמץ של מחשבת "קידמה"?!) לעצמנו, למקורותינו, למוגבלותינו. דומה, כי אם קאנט, כנער בגיל ההתבגרות, מבקש את הבגרות, את האוטונומיה המוחלטת, פוקו, בוגר יותר, מבין כי אין בגרות מלאה, אין אוטונומיה, ואולי זו הבגרות, האוטונומיה. בכך, המאמר הוא גם סגירת מעגל עם כל ההגות הקודמת של פוקו, וגם פרשנות עליה. פוקו מתגלה כמי שמבקש את הבטחת החירות של הנאורות אך תוך מודעות וביקורת לצורות המשמעות החדשות, רוצה את האנושיות, אך לאו דווקא זו ההומניסטית, רוצה את הסובייקט, אך לא את זה המודרני.

רבים ביקרו את פוקו משני צידי ה"סחטנות" האמורה. טענו כי אינו רדיקלי מספיק (ביקורת רומנטית), ומנגד כי הוא מחזיר את העולם לתקופת החושך, ומאבד את הישגי הנאורות וה"קידמה" (ביקורת רציונאלית). טענו כי אין אופק מעשי, מוסרי, למחשבתו, כי הוא אינו מציע דבר. רוב הביקורות אינן ראויות, בעיני, להיפרס במסגרת זו. הן נאמרות מתוך משחקי שפה, פרדיגמה, אחרים. במובן זה הן חסרות קרקע משותפת, ואינן ביקורות פנימיות לעבודתו. רוב מאמרי הביקורת בהם נגענו בקורס, גם אם הם אמפטיים, נאמרים, בעיני, מזווית זו.

שונה, וראויה לציון, היא אותה ביקורת פנימית לפוקו, דוגמת זו של דרידה. ביקורת זו, חושפת את הבעייתיות, את הפרדוקסים, בתוך השיטה עצמה. דומה, כי פוקו, לאור ביקורת עצמית וחיצונית זו, הולך ומלטש את הגותו – הוא נזהר, מדייק, מעמעם. דומה כי המאמר "הנאורות מהי" הוא ביטוי שלם, מלא של ביקורת זו. הוא אמנם איננו חף מפרדוקסים, אך אלו יכולים להיות מוכלים (למשל – כיצד מתאפשרת אותה אוטונומיה מסוימת המניעה את תהליך הביקורת?). לבסוף, יכולה לדעת להיות ביקורת פוליטית, מעשית. ביקורתם של אלו החיים עמו באותו עולם, ומצרים על הפגיעה במקודש. זו אמנם ביקורת לגיטימית, אך דומה כי פוקו עצמו היה מבטלה. היה לו די אמון במציאות, באדם, או לחילופין – די אדישות לקורותיהם של אלו – כדי לאפשר לאלו לצמוח ולגדול בעצמם.

ביבליוגרפיה

- פוקו, מישל. 1986. *תולדות השיגעון בעידן התבונה*, ירושלים: כתר.
- פוקו, מישל. 1997. "הנאורות מהי?", בתוך בשארה, עזמי (עורך), *הנאורות – פרוייקט שלא נשלם?*, תל אביב: הקיבוץ המאוחד. עמ' 79-97.
- פוקו, מישל. 2005. "מהו מחבר" בתוך: בארת, רולאן ופוקו, מישל, *מות המחבר; מהו מחבר?*, תל אביב: רסלינג. עמ' 19-77.

Derrida, Jacques. 1978. *Writing and Difference*, London : Routledge and K. Paul.

Foucault, Michel. 1984. "panopticism" inside rabinow, paul (ed.) *The Foucault Reader*, Harmondsworth: Penguin. pp. 206-213.

Foucault, Michel. 1991. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Harmondsworth: Penguin.

Foucault, Michel. 2002. *The Order of Things*, London, New York: Routledge.